

KARABAĞ'A VERİLEN İSİMLER VE BU VİLAYETTEKİ YER İSİMLERİNDE TÜRK BOYLARININ İZLERİ

Dr. Erdal KARAMAN
Qafqaz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Bakü/Azerbaycan
erdalkaraman@yahoo.com

ÖZET

Yer isimleri, bir bölgede yaşayan halkın kimliğini ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle işgal altında bulunan Karabağ'a verilen toponimlerin, çeşitli iddialara cevap vermesi açısından, ortaya konulması gerekmektedir. Bu çalışmada, tarih boyunca Karabağ'a verilen isimlerin ele alınması yanında, farklı dönemlerde bu topraklarda yaşayan Türk boylarından kalma toponimler de değerlendirildi. Sözü edilen toponimlerin, farklı dönemlerde Türk halkları tarafından kullanılmaları yanında, bugün de, Türk ellerinde yaygın bir şekilde yer ismi olarak yaşaması dikkat çekmektedir. Karabağ vilayetinin geçmişine dair ipuçları veren toponimler, aynı zamanda bölgenin etnik yapısına da ışık tutmaktadır.

Anahtar kelimeler: Azerbaycan, Karabağ, yer isimleri, kültürel unsurlar, tarihi doku.

ABSTRACT

TOPOGRAPHY NAMES GIVEN TO KARABAKH AND TURKISH PRONOUNCE IN THE LOCAL PLACES NAME IN KARABAKH

Toponymes, having played importance role in definition of identity of inhabitants in proposed district. As a reason of that toponymes of Karabakh district should be carefully researched with the aims to response towards range pretensions. In this work, given evaluation, firstly for toponyme names which Karabakh have had during historical period, then for toponymes which have been remained from turkish inhabitants in this region. These toponymes have been used by turkish inhabitants in different period and even today, widely used as toponymes in different Turkish states. Toponymes which are closely related with historical past of Karabakh, at the same time confirm the etnical identity of inhabitants of the region.

Key words: Azerbaijan, Karabakh, toponymes, cultural elements, historical elements

Yer isimleri, son zamanlarda birçok araştırmacının tercih ettiği çalışma alanlarından birisidir. Yaşanılan yerin sesi, toprağın kokusu olarak nitelendirilen bu isimler; şahıs adlarından, meyve sebze isimlerine, hayvan adlarından renk isimlerine, hükümdar isimlerinden bir ülkenin kahramanlarına kadar birçok ismi taşımaktadır. Yer isimleri, bir bölgenin tarihini, kültürünü, siyasi yapısını yansıtmaları açısından önem arz etmektedir.

Söz konusu Karabağ olunca bu durum daha da önem kazanmaktadır. Zira Ermeniler tarafından işgal edilen bölgede, tabii kaynaklar her geçen gün sömürülürken, tarihi doku da hızla tahrip edilmekte, Azerbaycan'a ait kültürel unsurlar, dünyanın gözü önünde, sorumsuzca ortadan kaldırılmaktadır.

Vilayet işgal edilip ateşe verilirken, binlerce insan zorla göçe zorlanır. Canları ve malları tehlike altında kalan halk, yıllardır yaşadığı yerleri terk etmek zorunda kalır. Ermenilerin elinden canlarını kurtaran Karabağ Türkü, mallarını geride bırakıp yurtlarından ayrılmak mecburiyetinde kalırlar. Alelacele üzerlerine aldıkları elbiseyle yollara dökülen binlerce insan, bugün Azerbaycan'ın farklı yerlerinde zor şartlar altında yaşam mücadelesi vermekteler. Bu süreçle birlikte Karabağ'daki toponimler, diğer kültürel unsurlar gibi, Ermeniler tarafından ortadan kaldırılma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

Milattan önceki dönemlerden başlayarak insanların mesken tuttuğu bu vilayet, bin yılı aşkın bir süredir de Türk yurdu olarak tarihteki yerini alır. Bölge, gerek coğrafi konumu, gerek ikliminin ve tabii bitki örtüsünün güzelliğiyle ülkenin en güzel yerlerinden birisi olarak dikkatleri üzerine çekmektedir. Aynı zamanda tarihte yetiştirmiş olduğu ilim ve sanat adamlarıyla da bu coğrafyada seçilen Karabağ, her karış toprağında Türk kültürünün izlerini taşımaktadır. Karabağ'a verilen isimler, bu beldenin tarihi dokusunu yansıtmaları ve Türk kültürünün izlerini taşıması yönüyle de önemli dil yadigârlarıdır.

Tarihte bu güzel yurda farklı isimler verildiği görülmektedir. Karabağ'a, Eski Roma ve Yunanlılar Albanya; Araplar ise, Helenistik devirde burada yaşayan Arran veya Aronal adlı bir kavme izafeten "Arran" demişlerdir.¹ Arap müelliflerden El-Kufi, X. asırda kaleme aldığı "Kitabu'l-Fütuh" adlı eserinde Arran hakkında bilgi verirken bu yörenin başkentinin Berde olduğunu belirtmektedir.²

Bu vilâyete, bölgede hüküm süren Arran adlı bir hükümdarın ismi verilmiştir. Kelimenin kaynaklarda Türkçe olduğu belirtilmekte, etimolojisi; *eren* "er, erkek, kişi", -en genişleme eki³ ya da, Eski Türkçe'de olduğu gibi, isimlere gelerek çoğul anlamı veren ek şeklinde izah edilmektedir.⁴

Karabağ'a, VI. yüzyılda Kür ve Aras nehirleri arasında hüküm süren İskitler döneminde "Arsah" denilmektedir. Türkçe olan kelimenin etimolojisinin; er "erkek, kişi, yiğit"; sak "sağ, akıllı, yetenekli" şeklinde olduğu kaydedilmektedir.⁵ Çeşitli kaynaklarda rastlanılan "Arsak" isminin Türk menşeli olduğunu Azerbaycanlı araştırmacı Seyidov da savunmaktadır.⁶

Yine, X. yüzyılda Çinli yazar tarafından hazırlanan "Uygur Seyahatnamesi" adlı eserde "Arsak" isminin geçmesi bu kelimenin Türkçe olduğunu gösteren delillerdendir.⁷

Aranın bir bölgesi olan Karabağ, VII. yüzyılda (628–680), Akvan ismiyle geçmektedir. Ortaçağ kaynaklarında bu bölge "Arran Karabağı" ismiyle de anılmaktadır.⁸ XII. ve XIII. asırlara kadar Karabağ bölgesine farklı farklı isimlerin verildiği görülmektedir.

Reşidüddin'in, Camiü't-Tevârih adlı eserinde (1247–1318), Hülâgu'nun oğlu Ahmet Teküdar'ın hükümdar olduğu dönem ele alınırken, Karabağ için "Arran Karabağı" tabiri kullanılmaktadır. Karabağ verilen bu isim diğer dillerde de aynı şekilde, "Arran Karabağı" şeklinde geçmektedir.⁹ Türk hâkimiyetiyle Karabağ adını alan bölge, günümüze kadar bu isimle anılagelmiştir.¹⁰

Bölgede, Türk hâkimiyeti sağlandıktan sonra Karabağ ismi, yaygın bir şekilde kullanılır. Safevîler döneminde, ülke beyliklere bölünür. Bu beyliklerden birisi de Karabağ Beyliği'dir. O dönemde Karabağ ismi zikredilmekte, bu vilâyete de "Karabağ Beylerbeyliği" denmektedir.

Yine, "Zeyl-i Camiü't-Tevârih-i Reşidi" adlı eserde, 1348'lerde gerçekleşen siyasi olaylar değerlendirilirken, bölge için "Karabağ-ı Azerbaycan" terkibi kullanılmaktadır.¹¹

Osmanlıların idaresinde bulunduğu dönemde bölge, Gence'nin fethi sonrasında kurulan eyaletin sınırları içerisinde yer almıştır. Osmanlıların Karabağ'a sahip oldukları dönemde bölgeye "Vilâyet-i Gence Karabağ" denmiştir.¹²

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde Azerbaycan ve Karabağ hakkında bilgi verirken Karabağ'ı "Küçük Azerbaycan" şeklinde kaydetmekte,¹³ XVII. yüzyıl Azerbaycan'ından söz ederken bu ülkede aynı adla üç ayrı yer olduğuna dikkat çekmektedir. Birincisi, Nahçıvan'daki Karabağ şehridir. Diğeri yine Azerbaycan'ın küçük şehirlerinden birisi olan Tebriz eyaletine bağlı olan Karabağ'dır. Üçüncüsü ise, yukarıda da kaydedildiği gibi, E. Çelebi'nin, Küçük Azerbaycan diye nitelendirdiği Yukarı Karabağ'dır. Bu vilâyeti diğerlerinden ayırmak için orta asır tarihçileri "Arran Karabağı" ya da "Şimali Azerbaycan Karabağı" tabirine eserlerinde sıkça yer verirler.¹⁴

Bunun yanında, Karabağ'ın büyük bir bölümü için "Düzen Karabağı", dağlık bölge için de "Dağlık Karabağ" isimleri yaygın şekilde kullanılmaktadır.¹⁵

Rusların Azerbaycan'ı, dolayısıyla, Karabağ'ı işgal etmesiyle, bölgede yeni bir dönem başlar. Ruslar, Kafkaslarda hâkimiyet kurduktan sonra Karabağ'da "Ermeni Valiliği" ya da "Ermeni Kazası" şeklinde idari bir taksimata gidemezler. Bu bölgedeki Türk unsurundan dolayı böyle bir yapılanmaya gedemeyen Ruslar, Gence'nin adını Yelizavetpol şeklinde değiştirirken, Karabağ'ı da Yelizavetpol valiliğinin bir kazası olarak ilan ederler. Böylece, Sovyetler Birliği döneminde Karabağ, Yelizavetpol'un bir kazası olur, Yelizavetpol ismi altında anılır.¹⁶

Ruslar, daha sonraki dönemlerde Dağlık Karabağ anlamında "Nagorni Karabağ" ismini de yaygın bir şekilde kullanmıştır.

Yaklaşık bin yıldan beri Arap, Fars, Azerbaycan ve diğer milletlerin kaynaklarında yer alan Karabağ ismi, kara ve bağ kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmış birleşik bir kelimedir. Kara kelimesi "büyük, muhteşem, geniş" anlamlarında da kullanılan Türkçe bir kelimedir. Bağ ise Farsça'dır. Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi'nde buna benzer birleşik kelimeler günümüzde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Karabulak, Karadağ gibi.¹⁷

Bu yüzyılın başlarına kadar Karabağ'ın sık ormanlarla kaplı olması, burada üzüm bağlarının da çok olmasından dolayı bölgeye Karabağ ismi verildiği söylenilmektedir.¹⁸ Bölgenin Arran isminden sonra Karabağ adını alması, Arap hakimiyeti gerçekleşikten

sonra olmuştur. Karabağ ismi yaygın bir şekilde kullanılmaya başladıktan sonra "aran" kelimesi de yavaş yavaş unutulmaya başlar. Gence ve Gence'nin güneyine doğru, dağlık kesimler hariç, Moğollar döneminde bazen aranla birlikte "Karabağ-ı Arran" tabiri de kullanılmıştır.¹⁹

Karabağ ismi, Ermeni kaynaklarında ilk defa bu kelimenin Ermenice'ye çevrilmiş şekliyle XII. yüzyılda kullanılır. Anili Samuel, bu kelimeyi *sev aygi* "karabağ" şeklinde Ermenice'ye çevrilmiş şekliyle eserinde kullanır. Buna müteakip tarihçi Tovma Ardruni ise Karabağ kelimesini tercüme etmeden, Türkçe'deki şekliyle eserlerinde yer verir. Buradan hareketle Karabağ toponiminin XII. Ve XIII. yüzyıllarda yaygın olarak kullanılmaya başlandığı söylenilebilir.²⁰

Bazı araştırmacılara göre Karabağ, tarihi ve etnografik adını eski Karabağ şehrinden almıştır. Toponomist Yüzbaşov, bu şehrin Alman seyyah Oleari'nin çizmiş olduğu haritada, Fuzuli'nin Horadiz demiryolu istasyonundan doğuda, Güney Azerbaycan'da, Aslanduz köyü yakınlarında Karasu çayının Aras'a döküldüğü yerde bulunduğunu belirtmektedir. Çelebird bölgesinde bulunan küçük ve Ulu Karabağ, bu vilâyete isim vermede önemli ipuçları vermektedir. Zira, Ulu Karabağ'ın bulunduğu bölge sık ve gür ormanlarla kaplıdır. Karabağ'ın bu vasfı, araştırmacıların, ormanlarla kaplı olmasından dolayı bölgeye böyle bir isim verildiği şeklindeki görüşlerini destekler niteliktedir.²¹

Karabağ ismi, XII. ve XIII. yüzyıllarda birçok eserde yer almaktadır. Sözü edilen devirde eserlerde geçen kelimenin, tabii ki, daha önce de kullanılarak dile yerleştiği sonucuna varılabilir. Yaklaşık dokuz asırdan beri yazılı kaynaklarda yer alan kelimenin Türkçe olduğu görülmektedir.²²

M.Ö. ve M.S.'ki ilk yıllarda Türkler, Azerbaycan'a ve Kafkaslara gelerek bu bölgeyi Türk yurdu yaparlar. Bu gerçekler, her ne kadar Sovyetler Birliği döneminde gözardı edilse de, 1958 yılında hazırlanan "Azerbaycan Tarihi" adlı kitapta Türk unsurunun çok eski zamanlardan beri bu coğrafyada boy gösterdiği itiraf edilmiştir. Sözü edilen eserde, Türklerin yavaş yavaş yerleşik hayata geçtikleri ve bu bölgede bulunan toplumların dillerini etkiledikleri kaydedilmektedir.²³

VIII. yüzyılın sonunda Kimmerlerin bir kısmı Karadeniz'in doğusuna yerleşirken diğer bir kısmı da Kafkaslara ve Ön Asya'ya göç ederler. Kimmerlerle ilgili Azerbaycan'ın batısında birçok yer adı günümüze kadar gelmiştir. Zakatala yakınlarındaki Kımır, Kımırlı; Kazak bölgesindeki Kemerli, Kemer kaya, Kemerit gibi Azerbaycan'ın eski yerleşim yerlerinde uzun süre yaşamışlardır. Yine Güney Azerbaycan'daki Komar, Kemer, Kemer daran gibi yer isimleri Kimmerlerden kalan toponimlerdir.²⁴ Kimmerler Kür ve Aras nehirleri arasında yerleştikten sonra burada fazla tutunamayıp bugünkü Ermenistan topraklarına yerleşmişlerdir.²⁵

Oğuz Destanında, Oğuzun Aran ve Mugan tarafına harekâtı başlığı altında Türklerin bu bölgeyi fethetmeleri anlatılır. Hava sıcak olduğu için oğuzlar yaylalara çıkar. Kış gelince tekrar vilayetleri alırlar. Kışı, Kür ve Aras nehirleri arasına yani, Karabağ'da geçiren Oğuz, burasını yurt ve karargâh yapar.²⁶

Karabağ bölgesinde yaşayan topluluklardan birisi de Dondarlardır. Bu toplulukla ilgili ilk bilgiler, M.Ö. V. ve VI. yüzyılda yaşayan Yunan tarihçi Hekatay'ın eserinde yer almaktadır. Dondarların etnik kökeni hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bazı araştırmacılar, bu topluluğun İran asıllı olduğunu ileri sürerken, bazıları da Dondarların Türk olduğunu belirtmektedir. Orta Asya'da, Harzemşah hükümdarlarından Sultan

Muhammet'in emirlerinden, Süleyman Şah'ın oğlunun, "Dündar" ismi taşıması, Dede Korkut hikâyelerinde "Dündar"ın şahıs adı olarak kullanılması, XII. yüzyılda Ural dağlarının güneyinde "Dundar-ab" ismiyle bir nehrin ve köyün bulunması, Sibiryaya Türkleri içinde "Dundar" adında bir boyun yer alması gibi deliller bu topluluğun da Türk tayfalarından birisi olabileceğini göstermektedir. Bu kelimenin Oset dilinde *don* "su", ve Farsça dar "saklamak, gözlemek, korumak" şeklinde olup "çay saklayan" anlamına geldiği belirtilmektedir. Bu isim günümüzde Gubatlı ve Tovuz reyonlarının bazı köylerinde, Kazak reyonunda bir dağ adı olarak hala kullanılmaktadır. Bunun yanında Deveçi yakınlarındaki bir kale harabesinin de "Dündar" ismiyle günümüze kadar geldiği görülmektedir.²⁷

Bugün, Karabağ'daki yer adlarından da anlaşılacağı gibi, bu vilayette yaşayan topluluklardan birisi de Aranlardır. Özellikle Karabağ'ın düzlük bölgesi için "Aran Karabağı" tabiri kullanılır. Rus Türkolog A. Baskakov, Aran tayfasını Kıpçakların bir kolu olarak kabul eder. Yine bu vilâyette yaşayan Terterler de Kıpçakların bir kolu olarak Karabağ'da boy göstermişlerdir. Terter ve Aranların, bu bölgede kullanılan isimlerden de anlaşılacağı gibi, M.Ö. de Karabağ topraklarında yaşamışlardır. "Aran" kelimesinin Karakalpaklarda ve Türkmenlerde "Arancı" şeklinde yer ismi olarak bugün de kullanılıyor olması kelimenin Türk menşeli olduğunu göstermektedir.

Bunun yanında Dağıstan'da Türklerin çoğunlukta oldukları yerlerde bu ismin kullanılması dikkat çekicidir. Derbent'in kuzeyinde "Aran çayı", "Aran köyü"; Karabulak reyonunda "Arantay", Başlıkent savetinde "Aran-kutan", Süleyman Stal reyonunda "Aranbulak" şeklinde yer adları vardır. Azerbaycan'ın Eskeran reyonunda bu isim günümüzde de kullanılmaktadır. Eskeran ismi *eski* "eski, köhne" ve *aran* isimlerinden müttesekkil birleşik kelimedir.

Yine Derbent ismiyle birleşik kelime oluşturan "aran" kelimesi "Derbent-aran" şeklinde bir köyün adı olarak günümüzde de yaşamaktadır. Sibiryaya'da yaşayan topluluklardan birisi olan Derbent'in diğer adı Radlof tarafından "tarbit" olarak tespit edilmiştir. *Derbent-aran* köyünün manası, "aran yakınlarında bulunan yer" anlamına gelmektedir. Eskeran ise şimdiki Eskeran rayonunun adı olabilir. Bazı kaynaklarda bir köyün adı Arap alfabesiyle "Tezharan" şeklinde geçmektedir. Bu kelimenin başında bulunan "h" sesi ağızlarda kullanılan bir ses olabilir. Kelimenin anlamı "Tezaran" olmalıdır. "Tez" sıfatı, bazı bölgelerde, aynı adı taşıyan iki ayrı yeri birbirinden ayırmak için, sıkça, kelimelerin önüne getirilmektedir. Bu kelimenin Azerbaycan'ın farklı yerlerinde geçen yüzyıllarda çok yaygın olarak bazı yerleşim yerlerine verilmiştir. "Tezharaba" Ermenistan'da bir yer adı, "Tez-harab" Zengezur kazasında bir köy adıdır.²⁸

Karabağ'daki yer adları bu bölgede Peçeneklerin de yaşadıklarını göstermektedir. Eskeran reyonundaki Bçenehut dağı bu görüşü desteklemektedir. Türkmen tarihçi Ebu'l-Gazi Han'ın da belirttiği gibi, "Peçenek" kelimesinin Türk dillerinde "Peçene", "Paçana", "Beçene" şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda Ermeni coğrafyasında ve Alban Tarihinde Albanya'nın Artsah vilâyetinde "Pazkank" ya da "Panskank" şeklinde bir nahiye ismi geçmektedir. B. Yusufov, bu kelimenin Türkçe olduğunu, Ermeni dilinde "Peçenek" karşılığı için kullanıldığını belirtmektedir. Bunun yanında XII. asra ait bir Ermeni kitabesinde "Bçans" toponimine rastlanmaktadır. Azerbaycanlı araştırmacı Geybullayev de bu ismin "Peçene" kelimesinin Ermeni dilindeki karşılığı olabileceği görüşündedir.²⁹

Araştırmacılar, Peçeneklerin Karabağ bölgesine Hunlarla birlikte geldiğini, bölgedeki bazı isimlerin Hunlardan kaldığını belirtmektedir. 1727 yıllarına ait bir belgede Berkuşad mahalında bir köyün ismi "Honabad" olarak geçer. Hankendi yakınlarında bulunan "Hindristan" köyü, XIX. yüzyılın başlarında Ermenilerin yaşadıkları yerlerden birisidir. Bu ismin, Ermenilerin buraya yerleştirilmesiyle tanınmaz bir hale geldiği görülür. Zira 1727 yılına ait bir belgede bu beldenin ismi "Hunzirak" olarak kaydedilmiştir. Mardakert'in kaynaklarda eski adı "Hunaşen" olarak geçmektedir. Geçen yüzyılda Karabağ'ın büyük bir kısmının "Hunaşen" ismiyle anıldığı görülmektedir. Bu isim, "hun" ve "şen" kelimelerinin birleşmesiyle oluşmuştur. Bazı Ermeni araştırmacıları "şen" kelimesinin Ermenice olduğunu ileri sürerek bu yerlerin kendilerine ait olduğunu iddia etmektedirler. "Şen" kelimesi XIII. asırda hazırlanan Türkçe-Arapça bir sözlükte "meskûn, ahali, halkı çok olan" gibi anlamlara gelmektedir. L. Bugadov'un hazırladığı sözlükte de bu kelimenin Azerbaycan Türkçesi'nde aynı anlamlara geldiği görülmektedir.³⁰

VIII. asrın ortalarında Albanya'nın tamamı Müslümanların eline geçer. Bu dönemde Albanya'nın, dolayısıyla da, Karabağ'ın tamamı Müslümanların hâkimiyeti altına girer.³¹

Dağlık Karabağ'da bulunan kavimlerden birisi de Hazarlardır. Bölgede hüküm süren Kebirler, Hazarların bir koludur. Onların bu bölgeye yerleşmeleri VIII. yüzyılda olmuştur. Hadrut ve Fuzuli sınırları içerisinde yer alan "Hazardağ" ismini günümüze kadar korumuştur. Yine Hadrut reyonundaki "Edilli" köyü de Hazarlardan kalma isimlerdendir. Hazarların bir şehrinin adı "İdil", "Adil" ya da "Edil" şeklinde olup bu isim Karakalpaklarda ve Nogaylarda günümüzde de kullanılmaktadır. Karabağ'da, Kür'ün güneyinde, Türk menşeli kavimler, tarihin farklı devirlerinde, hüküm sürer. Bunlar Hazarlarla birlikte Alban, Aran, Şeki, Şargar, Kenker, Terter, Peçenek, Hun gibi Türk boylarıdır. Bu boylar zamanla kaynaşıp Azerbaycan'ın Türkleri adı altında ortaya çıksa da bölgedeki yer adlarında zikredilen boyların isimleri günümüze kadar korunagelmıştır.³²

M.Ö. Azerbaycan'a gelen Türkler burasını Türk yurdu yapmışlardır. Bu bölgede Kimmerler, Kaspiler ve Sakalar hüküm sürmüştür. Bunun yanında Türk boylarının Karabağ'da hakimiyet kurdukları dönemlere bakıldığında, Türk sultanlarının bu vilayete ayrı bir önem verildiği görülür. Bölgeye isim vermede önemli bir yere sahip olan boylar ele alındığında tarihte Karabağ'a Türk yurdu ismi verilmesi daha iyi anlaşılacaktır.

1064 yılında Gürcistan seferinden dönen Alparslan, Karabağ'ı kışlak olarak seçer. Alparslan'ın oğlu Melik Şah, 1076 yılında bölgeyi tamamen hâkimiyeti altına alır. Melikşah'ın ölümünden sonra Sultan Berkyaruk'tan Gence'yi alan Sultan Mahmut, kısa bir süre sonra bütün Aran'ı ele geçirir.

1220–1230 yılları arasında bölgeye Moğol, Kıpçak ve Harezmi akınları başlar. Bu akınlar sonunda idari taksimata gidilir. Azerbaycan, Gürcistan'ın da bulunduğu "Gürcistan Vilâyeti" içine dâhil edilir.³³

Moğol İmparatorluğunun yıkılmasından sonra İmparatorluğun güney batısında Hülagu Han, İlhanlılar adıyla bir devlet kurar. Moğollardan sonra Karabağ'da İlhanlılar dönemi başlar.³⁴ Moğolların Azerbaycan'ı işgal etmesiyle birlikte birçok Türk boyu da bu bölgeye yerleşmeye başlar. Bu süreçle birlikte Türk boyları da Azerbaycan'ın farklı bölgelerini kendilerine yurt edinirler. O dönemden kalma bazı isimler; "Gorgan", "Dolon", "Elçikin", "Kargin", "Karık", "Kingit", "Oyrat", "Ongut", "Saray", "Sukait",

"Sunit", "Tangut", "Uygur", "Uryat", "Çalair", "Çirkin", "Çuyrat", "Hartagan" şeklinde sayılabilir.³⁵

İlhanlıların (1256–1336), yazlık başkentleri Karabağ olmuştur. İlhanlı hükümdarları kışları da burada geçirmişlerdir.³⁶

Karabağ, XIV. yüzyılın sonlarında Timur'un eline geçer. Timur da Karabağ'ı kışlak olarak kullanır. Timur, birçok seferini Karabağ'dan yapmıştır. 1386–1387 yılı kışında Karabağ'da bulunurken Derbent'e kadar gelen Tohtamış'ın askerlerine buradan bir öncü birlik gönderir.

XV. yüzyılın başlarında Karabağ Karakoyunluların hâkimiyetine girer. Karakoyunlu ve Timur'un oğulları arasında geçen savaşlar sırasında Timur'un oğlu Karabağ'da kışlamıştır.³⁷

Karabağ, İlhanlılar, Timurlular, Karakoyunlular zamanında olduğu gibi Akkoyunlular zamanında da yerli meliklerin hüküm sürdüğü bir bölge olarak tarihteki yerini almıştır.³⁸ Akkoyunlular devrinde (1403–1508) Karabağ, Kızılbaş hareketine sahne olmuştur. Şah İsmail'in büyük babası Şeyh Cüneyd, 1459 yılında Şirvan üzerine yaptığı seferden dönerken Karabağ'da kışı geçirmiştir.³⁹

XVI. yüzyılın başlarında Başkenti Tebriz olan Safevî devleti kurulur. Safevî devleti kısa bir süre sonra Karabağ'ın da içinde bulunduğu bölgeye hâkim olur. Sözü edilen dönemde Azerbaycan eyaletlere bölünür. Bu idari yapı, XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Bu dönemde, Karabağ'da, "Karabağ Beylerbeyliği" kurulmuştur.

Osmanlılar, Karabağ'a İmam Kulu Han Kaçar zamanında gelir. 1587 yılında İmam Kulu Han'ın ölümü üzerine Şah Verdi Han Ziyad'ın torunu Mehmet Han, Karabağ Beylerbeyi olur. Osmanlıların, Karabağ'a hâkim olduğu dönem 1588–1589 yılları arasına denk gelmektedir.⁴⁰ Karabağ, III. Murat'ın saltanatta olduğu dönemde Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı orduları, Şirvan ve Bakü'ye girerek Karabağ'ı ele geçirirler. Osmanlılar, XVI. yüzyılda zaman zaman Azerbaycan'a girmişlerdir. I. Selim 1514'te Azerbaycan'ı aldıktan sonra 1534'te Kanuni Sultan Süleyman, Azerbaycan'a tekrar girmiştir. 1551 yılında Osmanlı orduları Macaristan'la meşgul iken Safevî Şah, Doğu Anadolu'ya saldırır. Kanuni, Şah Tahmasp'ı cezalandırmak amacıyla Nahçıvan, Erivan ve Karabağ'ı alır. III. Murat zamanında Şirvan, Dağıstan ve Tiflis hanlıkları Safevîlere karşı Osmanlıdan yardım isteyince, Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, 1578'de Şirvan ve Derbent'e kadar bütün Kafkasya'yı fetheder. 1585 yılında, Kuzey Azerbaycan da Güney Azerbaycan da, Osmanlıların eline geçer. Safevî Şah Abbas, Osmanlılarla barış yaparak Güney Kafkasya ve Azerbaycan'da Osmanlı hâkimiyetini tanır. Şah Abbas, 1603'te Osmanlı'nın içişlerindeki karışıklığı fırsat bilerek Azerbaycan'ı tekrar işgal eder, Karabağ'ı tekrar ele geçirir. Osmanlılar 1610 yılında, I. Ahmet'in padişah olduğu dönemde, Murat Paşa komutasındaki ordu Tebriz'i ve Azerbaycan'ı tekrar ele geçirir. Osmanlılar, Şah'la barış yapar. 1617 yılında Dağıstan ve Şirvan ahalisinin istekleri üzerine büyük bir Osmanlı ordusu Azerbaycan'a girer. IV. Murat, Aran'ı ele geçirir. 1639 yılında Safevîlerle tekrar barış yapılır. Bu tarihten sonra bölge Safevîlere kalır.⁴¹

Safevîlerle Osmanlılar arasında savaşların devam ettiği dönemde Ruslar sessizce Volga civarına yerleşirler. Daha sonra da Astrahan'ı alarak Azerbaycan'a komşu olurlar. Her ne kadar bu durumdan memnun olmayan Osmanlı devleti, harekete geçse de, yeterince hazırlıklı olmadığından, somut bir başarı elde edemez. Kafkaslara hâkim olmak isteyen Rus Çarı I. Petro (1689–1725) Volga kıyısında ve Hazar denizinde bölgeyi ele

geçirmek maksadıyla bir donanma kurar. I. Petro, bu arzusunu Prut savaşında Osmanlı'ya yenildikten sonra gerçekleştirmek istemiş; bu amaca ulaşmak için 1715'te, İran'ın zayıf olduğu bir dönemde, Kafkaslara girmiştir. Kafkas halkları Rusların yayılmacı politikasından rahatsız olduklarından Osmanlılardan yardım ister. Bunun üzerine Osmanlı devleti harekete geçer, I. Petro'ya verdiği bir ultiatomla Rusların Kafkaslarda ilerlemesini durdurur. Yine bu dönemde İran'ın içişlerindeki kargaşadan istifade eden Rusya, Azerbaycan'ın bir kısmını ele geçirir. Afşar Türkmenlerinden Nadir Kulu İran'da şah olur (1736–1747). Nadir Şah'ın ölümünden sonra birlikten mahrum olan Azerbaycan Türkleri, Şirvan, Şeki, Taliş, Karabağ, Guba, Gence, Revan ve Bakü hanlıklarını kurarlar. Böylece Azerbaycan'da müstakil devletçikler dönemi başlar.⁴²

İran'ın, Kafkasları ele geçirme gayretleri her geçen gün artmaktadır. İran'ın bu politikasından rahatsız olan Hanlar, Rusya'dan yardım istemek zorunda kalırlar. II. Yekaterina'nın, Kafkaslara, özellikle de Azerbaycan'a, yardım için Zubov'un komutasında gönderdiği ordu, Derbent'te geldiğinde Ağa Muhammet'in askerleri 1796 yılında Azerbaycan'ı terk eder. Bu olaydan sonra, Ruslar her ne kadar, Kafkaslardaki hanlıklara yardım amacıyla asker gönderdiklerini söyleseler de, asıl maksadın Kafkaslara yerleşmek olduğu daha sonra ortaya çıkacaktır.⁴³

Osmanlı devleti ve İran içişlerindeki olayları bastırmakla meşgul oldukları bir dönemde, Ruslar hem İran'ı hem de Osmanlı devletini gafil avlamıştır. Aynı zamanda, Kafkasların hanlıklar şeklinde küçük devletçiklere ayrılması, bölgeyi ele geçirmeye çalışan Rusların işini daha da kolaylaştırmıştır. 1804 yılında Ruslar, ilk defa Gence Hanlığı'na saldırdığında Hanlığı'n başında bulunan Cevat Han, şehri kahramanca savunur; fakat Rusların şiddetli saldırılarına karşı daha fazla dayanamaz. Ruslar, Gence'ye girdikten sonra, halkı çoluk çocuk demeden katlederler. Gence'nin adı, bu savaştan sonra Rus Çarıçenin şerefine Velizavetpol olarak değiştirilir.⁴⁴

İbrahim Halil Han, Rus General Sisianov'un isteğine uyarak elçileri tutuklatır. Böylece Serdara karşı bağlılığını göstermiş olur.⁴⁵

İbrahim Halil Han, İran elçilerini tutuklamakla bütün dikkatleri üzerine çeker. İran'ın tepkisinden endişelendiğinden 14 Mayıs 1805 tarihinde Karabağ Hanlığı'nın Rusya'nın hâkimiyetine girdiğine dair bir anlaşma imzalar.

Karabağ, Osmanlıların idaresi altında bulunduğu dönemde, vergi memurları tarafından, burada yaşayan ailelerin sayısı, ailedeki bireylerinin isimleri, hatta her birinin yaşı kayıt altına alınmıştır. Vergi kayıtlarının tutulduğu defterlerde, Karabağ vilâyetinin mahalları da verilmiştir. Bu belgelere göre Karabağ, beş ayrı mahala ayrılmıştır. Sözü edilen mahallarda da görüleceği gibi bölgedeki isimler, Türk unsurunu ortaya koymaktadır. Bu bakımdan tarihi belgede zikredilen isimler önem arz etmektedir. Osmanlı kayıtlarındaki mahallar şunlardır:

I. Taliş ve Gulüstan Mahalı

Yarnubad, Kiçik Yenikend, Nevrus (Nursus), Yenikend, Tuzbulak (Tutbulak), Bazir(Bozyer), Erkeç, Karabulak, Yozlık, Hankah, Karaçınar, Çarıkçı, Yahaçık, Kulistan, Taliş, Ağa Kenti, Bolluca, Sınak.

II. Haçın Mahalı

Huramun, (Huramon), Daşbaşı, Derdbent-Aran, Vagat (Vagan), Yenice, Çelhor, Tezh-Aran, Abaçur, Kabarta Kazdaglı, Manik, Tukukelü, Kazancı, Oragal, Kelek, Çarvatun, Gargar, Ballıkaya, Agmacu, Tumurekkendi, Haçinki, Hemze, Damgalı, Çorpan.

III. Çilaberd Mahalı

Çilaberd, Yenikey, Kasabad, Musliman Tan, Mihmanan, Çanyatak, Nahçıvanik, Derabdul, Öirikendi, İskene(Eskene), Karabey Uliya, Karabey Sufla, Çarmutak, Ohnakerk, Yenice, Destekird, Hur, Kultene, Medakiz, Emirvan, Kızanlık, Han Reis, Akhana, Yukarı Kelyatak, Zir.

IV. Verende Mahalı

Çanakçı, Keşişkendi, Çemiyyen, Kazakça, Dehraz, Kepenek, Şaşin (Şaşin), Haşin, Eşrefli, Şihelili, Haçözü, Güney Çartaz, Arpadöşü, Kalakendi, Yemişçi, Sıznik, Meşka, Haçmaç, Akbulak, Kutahis, Sarıbeyli, Tefaren, Keki, Şeyh Dursun, Karahan, Kendhurd, Muşkabad, Keşin, İsfahançık, Kuzey Çartazı, Beberikendi, Pirikendi, Şuşi, Muşkenek, Beycan, Yenice, Didyan, Muşaçyar, Daddan, Ağçaberd, Serkelen, Kiratak, Hoşendam, Abdal, Çakaduz, Kalacık, Tahtadalı Kedik, Karaçuk, Sökütlü, Rudhaneye-Pirehmed, Keçikıran, Dövletyar, Muslim, Korlayı, Hernekörek.

V. Dizak Mahalı

Tuk, Könüllü-Irak (Kutullurak), Togan, Çebayilli, Taşkesen, Çuderud, Sor, Hamdazor, Yena-Tor, Köndelen, Edil-Şah, Atayud, Hekeni, Koştek, Azuk, Seleknun, Noga, Siyavşan, Dudkiçi, Süleymanlı Susalık (Şuşalık), Tumi, Hekas, Haknud, Kamallı, Satak-tor, Raç, Ekdillu, Dereahunlu, Kemre-Koç, Ağçakend, Hark-Harakend, Pir-Ahmetli, Eriş, Kalaç-Ahmetli, Çırakuz, Seyidli, Takazir, Tomaklı, Maralyan, Erki, Konan, Kurzanlı, Deyr-Hanik, Arçazor, Murkuzlu, Devletyar, Hanzadşahlı, Merze, Bulatak, Okçu, Horda-Haçı, Mekilap-Terehu, Şebihler, Karahatunabad, Bayram, Rabad, Refdenulu, Han-Ahmetli, Yasuyan, Şah Pirbey, Kargabazarı, Horadis, Bilegen, Ergüneş, Çivarlu, Hamhoş, Hekere, Harmancık, Hakladere, Turkeş, Çogay, Benk, Manik, Nyraşen, Mummelçan, Çimenek'tir.⁴⁶

Karabağ'daki Türk boylarından kalma yer isimleri, bu vilayetin, Türk yurdu olduğunu göstermektedir. Karabağ'ın tarihi, sosyal yapısı ve kültürüyle ilgili önemli ipuçları veren bu isimler, kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Bu isimler, bugün işgalle birlikte yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bu vilayetteki yer isimlerinin şehirlerden köylere, köylerden mahalle isimlerine, dağ isimlerinden nehir isimlerine kadar ayrıntılı bir şekilde çıkarılması ve bu isimlerin verilmiş hikâyelerinin ortaya konulması, bölgenin tarihine ışık tutması açısından, önem arz etmektedir. Aksi takdirde birçok Türkçe ismin yerini Ermeni toponimlerin alması, yıllardır bu coğrafyanın en üçra köşesine sinen Türk izlerinin ortadan kaldırılması kaçınılmaz olur.

KAYNAKÇA

¹ Mustafa, Aydın, "Karabağ", *İslam Ansiklopedisi*, c. 24, s. 367.

² Rafik, Eliyev, *Karabağ: Yalan ve Hakikat*, Bakı 1998, s. 16.

³ Yusuf, Yusufov, XII. *Türk Tarih Kongresi, Kongrede Sunulan Bildiriler*, c. 2, Ankara 1994, s. 288.

⁴ Ahmet, Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1984, s. 141.

⁵ H. D. Hailov, *Karabağ'ın Elat Dünyası*, Bakı 1992, s. 14.

⁶ Ahundlu, Yavuz, *Karabağ Meselesinin Tarihi Kökleri Hakkında Bazı Kayıtlar*, XII. Türk Tarih Kongresi, cilt: II, Ankara 1999, s. 331.

⁷ Hacıyev, Tövfik, *Arsak Çin Menbelerinde, Edebiyat ve İnce Senet Gazeti*, 25 May 1990, No: 19

⁸ Süleyman, Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, Bakı 1996, s. 132

⁹ Töfik, Köçerli, *Qarabağ*, Bakı 2002, s. 115.

¹⁰ *Azerbaycan Saveskaya Ansiklopediyası*, c. 3, s. 45.

¹¹ *Azerbaycan Gazeti*, 09.12.1989

¹² M. Fahrettin, Kırıcıoğlu, *Osmalıların Kafkas Elleri Fethi*, Ankara 1976, s. 372-373.

-
- ¹³ Töfik, Köçerli, age, s. 116.
- ¹⁴ Ragif, Eliyev, age, s. 46.
- ¹⁵ Töfik, Köçerli, age, s. 116.
- ¹⁶ Töfik, Köçerli, age, s. 234.
- ¹⁷ H., Ahundov, ‘‘Karabağ ve Karabağnameler’’, *Karabağnameler II*, Bakı 1991, s. 416.
- ¹⁸ H. D. Halilov, age, s.14
- ¹⁹ İslam Ansiklopedisi, cilt: 6, s. 213.
- ²⁰ Köyüşov, Reşid, age, s. 6.
- ²¹ Azer, Aliyev, *Azerbaycan-Ermeni Savaşı*, İstanbul 2001, s. 25.
- ²² Reşid, Göyüşov, age, s. 6.
- ²³ Mehmet, Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 12.
- ²⁴ Süleyman, Eliyarlı, *Azerbaycan Tarihi*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı 1996, s. 44.
- ²⁵ Gıyaseddin, Geybullayev, *Azerbaycan Türklerinin Teşekkülü Tarihi*, Bakı 1994, s. 131.
- ²⁶ Zeki Velidi, Togan, *Oğuz Destanı*, Enderun Yayınevi, İstanbul 1982, s. 30–31.
- ²⁷ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 111.
- ²⁸ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 87-89.
- ²⁹ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 94.
- ³⁰ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 109.
- ³¹ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 131.
- ³² Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 114.
- ³³ Cemalettin, Taşkiran, *Geçmişten Günümüze Karabağ Meselesi*, Ankara 1995, s. 58.
- ³⁴ Cemalettin, Taşkiran, age, s. 58.
- ³⁵ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 88.
- ³⁶ Mirza, Bala, ‘‘Karabağ’’, *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 213.
- ³⁷ Zeki Velidi, Togan, age, s. 365.
- ³⁸ Zeki Velidi, Togan, , age, s. 369.
- ³⁹ Mirza, Bala, ‘‘Karabağ’’, *İslam Ansiklopedisi*, c. 6, s. 214.
- ⁴⁰ H., Ahundov, age, s. 421.
- ⁴¹ Cemalettin, Taşkiran, age, s. 61–62.
- ⁴² Mehmet, Saray, *Azerbaycan Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 15.
- ⁴³ Nizami, Ahundov, *Karabağ Salnameleri*, Bakı 1989, s. 100–102.
- ⁴⁴ Mehmet, Saray, age, s. 17.
- ⁴⁵ Vidadi, Umudoğlu, ‘‘Kuzey Azerbaycan’ın Çar Rusyası Tarafından İşgali ve Sömürgeciliğe Karşı Mücadele(1801–1828)’’, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı125, Nisan 2000, s. 187.
- ⁴⁶ Gıyaseddin, Geybullayev, *Karabağ Etnik ve Siyasi Tarihine Dair*, s. 149–151.